

Gülzar XANBABAYEVA*

**MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ
ALINMA FEİLLƏR
XÜLASƏ**

Müxtəlif sistemli dillər olsa da, müasir ingilis və Azərbaycan dillərində alınma elementli feillər müəyyən oxşar, eyni zamanda fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Azərbaycan dili ilə müqayisədə feili alınmalar ingilis dilində daha çoxdur. İngilis dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində alınma sadə feillərə təsadüf olunmur. İngilis dilində olduğu kimi dünya dillərindən dilimizə daxil olmuş sözlərdən şəkilçilər vasitəsilə alınma elementli düzəltmə feillər yaranmışdır. Azərbaycan dilində alınma elementli düzəltmə feillərin yaranmasında iştirak edən şəkilçilər sırf milli şəkilçilərdir. İngilis dilində isə bu cür şəkilçilər milli və alınma şəkilçilər ola bilər. Həm çağdaş ingilis, həm də Azərbaycan dilində alınma elementli mürəkkəb feillər zəngin semantik xüsusiyyətlərə malikdir. İngilis dilində olduğu kimi Azərbaycan dilində də alınma elementli feillərin şifahi nitqdə yazılı nitqə və publisistikaya nisbətən işlənmə dərəcəsi zəifdir.

Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində alınma elementli feillər zəngin leksik-semantik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlərin ortaq və fərqli cəhətlərini hər iki dilin zəngin materialları əsasında ortaya çıxarmaq mümkündür.

Açar sözlər: *feil, alınma söz, dil, hərəkət, hal, müasir, lüğət tərkibi*

Dünya xalqları arasında tarixi-mədəni əlaqələrin zəngin və qədim bir tarixi vardır. Bu tarix dövrlərdə genişləniş inkişaf etdikcə bütün sahələrdə olduğu kimi, dillər arasındakı əlaqələr və bağlılıqlar daha da güclənmiş, qohum və müxtəlif sistemli dillərdən bir-birinə keçən sözlər kəmiyyət və keyfiyyətə yenilənmiş, bu istiqamətdə yeni forma və üsullar meydana gəlmişdir.

Dünyada yüzlərlə dildən yalnız bir neçəsi beynəlxalq statusa malikdir ki, bunlar ingilis, fransız, alman, ispan, Çin, ərəb, rus və s. dillərdir. Həmin dillərin içərisində ingilis dilinin xüsusi mövqeyi vardır. İngilis dilinin global dil səviyyəsinə çatmasında medianın da rolu böyükdür. Uzun illərdir ki, ingilis dili informasiya əldə etməyin ən sürətli vasitəçisi kimi mətbuatda hakim mövqə tutur. Ən önəmli faktorlardan biri də NATO, YUNESKO, YUNİSEF, BMT kimi qurumların mövcudluğunun ortaq bir ünsiyyət dilinə - "lingua franca"ya olan ehtiyacdır.

Dünya dillərində alınma sözlərin böyük qismini təşkil edən ingilis dili və onun sözvermə, sözlətmə funksiyalarından bəhs edərkən, qeyd etməliyik ki, ingilis dilindən alınmalar öz funksional müxtəlifliyi, inandırıcılıq potensialı və düşündürücülük xüsusiyyəti ilə seçilir. Sözləmə hadisəsinin mərkəzində dayanan, alınma

---

* Bakı Dövlət Universiteti İngilis dili kafedrası? filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim. Email:khanbabayeva@gmail.com

prosesinin “istiqlamətini təyin edən” ingilis dili və ingilis dilinə məxsus sözlər psixoloji təsirin bir növü kimi yüksək manipulyativ imkanlara malik olub sozalanın fəlsəfi dünyagörüşünün modifikasiyasını müəyyən edir. Təsadüfi deyildir ki, ingilis dilinin lüğət tərkibinin böyük bir qismini Roman dillərindən (latın, fransız, ispan və italyan dillərindən) alınan sözlər təşkil edir. Belə ki, əsl ingilis sözləri lüğət tərkibinin sadəcə 30%-ni təşkil etsə də, “bu sözlər zəngin leksik və qrammatik valentliyə, çoxmənalılığa, eləcə də semantik qrupların, sabit söz birləşmələrinin yaranmasında yüksək məhsuldarlığa malikdirlər” [Veliyeva: 2013, s. 6].

Azərbaycan dilçiliyində də sözləmə hadisəsi ilə bağlı bir sıra müxtəlif fikirlər rastlaşmaq mümkündür. Bir tərəfdən sözləmə hadisəsinin izahında qeyri-dəqiqlik mövcuddursa, digər tərəfdən alınmaların bölgüsü dildə baş verən hadisəni düzgün ifadə etmir. Müxtəlif dövrlərdə alınma hadisəsinə səhvən dillərin təsirinə məcmusu kimi baxılmış, alınma və interferensiya kimi iki fərqli linqvistik hadisə eyniləşdirilmişdir. Bəzi ədəbiyyatlarda isə əcnəbi söz, yad söz, gəlmə söz, xarici söz kimi fərqli terminlər alınma söz məfhumunun qarşılığı kimi işlənmişdir.

Bu məsələdən bəhs edən Nizami Xudiyev isə alınma termininin iki mənasını fərqləndirir. Alim alınma prosesi ilə, alınma söz arasındakı münasibətin səciyyəsinə belə ifadə edir: “Birinci halda bu termin başqa dildən keçib daxil olduğu dili zənginləşdirən linqvistik vahid mənasını bildirir. Geniş mənada alınma bir dildən başqa dilə söz keçmə prosesini göstərir. Beləliklə, ikinci mənada bu termin proses, birinci mənada isə bu prosesin nəticəsini bildirir” [Xudiyev: 2013, s. 226].

İngilis dilinin lüğət tərkibi etimoloji cəhətdən eynicinslilikdən xeyli uzaqdır. Bu dilin leksik fonduna daxil olan sözlər mənşəyinə görə iki qrupa ayrılır. Birinci qrupa əsl ingilis sözləri, ikinci qrupa isə digər dillərdən alınan sözlər daxildir. Alınma sözlərin əsas mənbəyi isə roman dilləridir.

Alınma sözlərin yüksək yaradıcılıq qabiliyyəti- İngilis dilinin hər cür innovasiyaya açıq olması alınma sözlərin yayılmasını sürətləndirməklə yanaşı, yeni sözlərin yaranmasına və assimilyasiyasına müsbət təsir göstərir. Müasir ingilis dilinin alınma sözləri ilkin leksik alınmaları doğma affikslərlə əvəzləyib yeni alınma sözlər yaradır. Bəzi alınma sözlər də orfoqrafik və orfoepik dəyişikliyə uğrayır. Alınma sözlərlə zəngin olan müasir ingilis dilində həm yazılı, həm də şifahi nitqdə alınma feillərə (alınma sadə feillərə) və alınma elementli feillərə çox rast gəlinərsə də, bu cür alınmalar əsasən yazılı nitqdə üstünlük təşkil edir.

Feili alınmalarla zəngin olan müasir ingilis dilində yazılı kontekstdə, əsasən bədii ədəbiyyatda, qismən də publisistikada bu qəbildən olan sözlərin iştirakı ilə yaranmış alınma elementli feillərə - mürəkkəb feillərə də çox rast gəlinir.

to make glasnost – *glasnost* ‘daha açıq konsultativ hökumət və məlumatların geniş yayılması siyasəti’ rus dilindən keçmişdir, ingilis dilində ‘açıqlıq, aşkarlıq’ mənasında işlənərkəndir. *On the other hand, the author makes it clear that despite Gorbachev's intentions to make glasnost less closed than the systems established by Lenin and Stalin, glasnost took on life of its own* [Gibbs: 2013, s. 11].

Azərbaycan dilində işlənən alınma sözlərin koqnitiv cəhətləri bu sözlərin mənbə dildə ifadə etdiyi mənalарının bəzilərinin itirilməsi, çoxmənalılıq xüsusiyyətlərinin saxlanması və ya sonradan yeni məna qazanılması, dilin milli leksik vahidi ilə sinonimlik təşkil etməsi kimi xarakterizə oluna bilər. Alınma leksik vahidin çoxmənalılığının semantik sahələr üzrə dildə müxtəlif kontekstlərdə istifadə olunması və mövqeyini möhkəmləndirməsi alınma sözün yeni sosial mühitə uyğun olaraq insanın koqnitiv sistemində baş verən təhlilin nəticəsi kimi meydana çıxır. Alınma sözlər Azərbaycan dilində işləklilik qazandığı dövrdən etibarən dilimizin leksik-semantik tələblərinə görə dəyişikliyə uğrayır.

Müasir Azərbaycan dilinə ingilis dilindən keçmiş *arsenal* sözünün maraqlı tarixçəsi vardır: bu leksik vahid ingilis dilinə italyanca *arzenale* ‘hərbi-dəniz donanması’, italyan dilinə isə ərəbcədə *dar as-sina'ah* ‘istehsalat evi’ sözündən keçmişdir. Çağdaş ingilis dilində ifadə etdiyi mənalар bu cürdür: odlu silah vasitələrinin toplusu; hərbi silah və partlayıcı maddələrin hazırlandığı və saxlanıldığı bina .

Azərbaycan dilinin təşəkkül tapdığı ən qədim dövrlərdə nəinki alınma feillərə, feil alınma izlərinə belə rast gəlinmir. Deməli, Azərbaycan dili mövcud olduğu bütün tarixi mərhələlərdə dil daşıyıcısının iş, hal və hərəkət məfhumlarını ifadə etmək tələbini tam ödəyə bilmişdir. Həm müasir ingilis, həm də müasir Azərbaycan dilində alınma elementli mürəkkəb feillər mövcuddur. Müasir ingilis dilində alınma elementli mürəkkəb feillər təkcə ingilis dilinin terminologiyasında deyil, əksər ingilisdilli mənbələrdə *bilingual compound verbs* (ikidilli/bilinqval mürəkkəb feillər) kimi ifadə olunur.

İş, hal, vəziyyət və hərəkətlə bağlı söz qruplarını əhatə edən əsas nitq hissəsi feil, heç şübhəsiz, morfologiyanın ən böyük tərkib hissəsidir. Biz - dil daşıyıcıları insan nitqini ayrı-ayrı varlıqların və mücərrəd anlayışların adını bildirən isimlərsiz təsəvvür edə bilmədiyimiz kimi, həmçinin dili- onun başlıca vəzifəsini bu varlıqlarla əlaqədar yaranan iş, hal və hərəkətsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Azərbaycan dilində olduğu kimi, ingilis dilinin lüğət tərkibində də feil forma və məzmun zənginliyinə, çoxşaxəli leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə önəmli mövqedə dayanır. Azərbaycan dilində alınma sözlərə qoşulub alınma elementli feil düzəldən şəkilçilər Azərbaycan dilinə məxsus milli şəkilçilərdir. İngilis dilində isə feil düzəldən şəkilçilər özləri də alınma ola bilər. Aydındır ki, bir dil başqa bir dildən təkbəşinə element-şəkilçi ala bilməz. Alınma şəkilçilər sözləmə prosesində tarixən bir dildən digərinə keçən sözlərlə birgə alınır. Belə ki, *de-*, *re-*, *dis-*, *co-* (lat.-*com*), *-fy* (lat. *-ficare*), *-ate* (lat.-*atus*) şəkilçiləri latın dilindən, *-ize/-ise* şəkilçisi isə (yun.-*izein*) yunan dilindən keçmişdir. Bu alınma şəkilçilər heç də həmişə alınma sözə qoşulmur. Müasir ingilis dilində alınma şəkilçinin milli sözə qoşulması halı da müşahidə edilir: *reload- re +load*.

To cause latınca *causa* ‘səbəb’ ismindən, **to vanish** latınca *evanescere* ‘qeyb olmaq’ feilindəndir. **To bound** qədim fransızca *bondir* ‘hoppanmaq, sıçramaq’ feilindəndir, semantik genişlənmə nəticəsində “yola düşmək, tez qaçmaq” mənalарını qazanmışdır. **To sweep** skandinav mənşəli *swoop* ‘süpürmək’ feilindəndir, sonra-

dan “sürətlə keçmək, əzəmətlə keçmək” mənalarını qazanmışdır. XX əsrin sonlarından ingilis dilinin Amerikan variantında “hər vəziyyətdən qalib çıxmaq” mənasında da işlənməkdədir.

Alınma sözün dildə fonetik cəhətdən mənimsənilməsi həmin sözün qrafik cəhətdən formalaşması ilə sıx əlaqədardır. Alınma sözün yeni dildə qrafik ifadəsi, həmin sözün alınma yollarının müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır. İngilis dilinə şifahi yolla daxil olan alınma sözün yazılışı həmin sözün mənbə dildəki tələffüzünə, yazılı ədəbiyyat vasitəsilə alınan sözlərin qrafikası və onların mənbə dildəki yazılışına daha yaxındır.

İnsanın geniş mənada hərəkət məfhumunu ifadə etmək zərurəti feilin yaranmasını şərtləndirir. Azərbaycan dilinin təşəkkül tapdığı ən qədim dövrlərdə nəinki alınma feillərə, feili alınma izlərinə belə rast gəlinmir. Azərbaycan dili mövcud olduğu bütün tarixi mərhələlərdə dil daşıyıcısının iş, hal və hərəkət məfhumlarını ifadə etmək tələbini tam ödəyə bilmişdir. Müasir dövrümüzdə də Azərbaycan dili heç bir dildən feil almır. Bəşəriyyətin inkişafının müasir mərhələsində təbii ki, zaman-zaman dilimizə daxil olan yeni anlayışların feili xüsusiyyətlər qazanmasına ehtiyac duyulur. Azərbaycan dilində feil düzəldən milli şəkildərin məhsuldarlığı yeni alınma elementli feillərin yaranmasında fəal rol oynayır. Bununla da müasir Azərbaycan dili feili sözləmə prosesində yeni feil almaya da, öz daxili imkanları sayəsində yeni-alınma elementli feilləri yaradır və heç bir yenilikdən məhrum olmur, sosiolinqviistik inkişafdən geridə qalmır.

Alınma sözlər keçdiyi dilin daxili inkişaf qanunlarına tabe olaraq işlədilir. Başqa dillərdən söz almaq müasir dillərin zənginləşməsi üçün zəruri proses hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Veliyeva, N.C. History of the transnational processes and their influence on the enrichment of word-stock of English//Bakı: Filologiya məsələləri, Elm və təhsil, 2013. №7.
2. Xudiyev N. Seçilmiş əsərləri. IV cild, Bakı, 2013, Elm və təhsil.
3. Gibbs, J. Gorbachev's Glasnost: The Soviet Media in the first phase of perestroika / J.Gibbs. – Texas: College Station, – 1999. – 147 p.
4. Qurbanova, G.F. Rus – Avropa mənşəli alınmaların Oğuz qrupu türk dillərinin maliyyə terminoloji sistemində yeri // – Bakı: Tədqiqatlar, – 2019. №3, – s. 96-102.
5. Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili: [4 hissəli]. Morfologiya / M.Hüseynzadə. Bakı: Şərq-Qərb, h. 3. 2007, 280 s.

ЗАИМСТВОВАННЫЕ ГЛАГОЛЫ В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ РЕЗЮМЕ

Несмотря на то, что эти языки имеют разные системы, в современном английском и азербайджанском глаголы с деривационными элементами обладают некоторыми схожими, но в то же время различными характеристиками. Глагольные деривации встречаются в английском языке чаще, чем в азербайджанском.

байджанском. В отличие от английского, в азербайджанском языке деривации не встречаются у простых глаголов.

Как и в английском языке, глаголы с заимствованными элементами образовались из слов, пришедших в наш язык из языков мира посредством суффиксов. Суффиксы, участвующие в образовании глаголов с заимствованными элементами в азербайджанском языке, являются чисто национальными. В английском языке такие суффиксы могут быть как национальными, так и заимствованными. Как в современном английском, так и в азербайджанском языках, сложные глаголы с заимствованными элементами обладают богатыми семантическими возможностями. Как и в английском языке, глаголы с заимствованными элементами реже используются в устной речи, чем в письменной и публицистике. Всё это свидетельствует о том, что глаголы с деривационным элементом в современных английском и азербайджанском языках обладают богатыми лексико-семантическими особенностями. На богатом материале обоих языков удастся выявить общие и различные стороны этих особенностей.

Ключевые слова: *глагол, заимствованное слово, язык, действие, состояние, современный, словарный запас*

BORROWED VERBS IN MODERN AZERBAIJANI AND ENGLISH SUMMARY

Although they are languages with different systems, in modern English and Azerbaijani, verbs with derivational elements have certain similar but different features. Verb derivational elements are more common in English than in Azerbaijani. Unlike in English, derivational elements are not found in simple verbs in Azerbaijani. As in English, derivational elements have been formed from words that have entered our language from world languages through suffixes.

In the Azerbaijani language, the suffixes involved in the formation of derivational verbs are purely national suffixes. In English, such suffixes can be national and derivational suffixes. Both in modern English and Azerbaijani, complex verbs with derivational elements have rich semantic features. As in English, in Azerbaijani, verbs with derivational elements are less frequently used in oral speech than in written speech and journalism. All this shows that verbs with a derivational element in modern English and Azerbaijani languages have rich lexical-semantic features. It is possible to reveal the common and different aspects of these features based on the rich materials of both languages.

Keywords: *verb, borrowed word, language, action, state, modern, vocabulary*